

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕРВАНТІВСЬКОГО ОБРАЗУ ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОССЬКОЇ У П'ЄСІ ОЛЕКСАНДРА ВОЛОДИНА

Показано трансформацію традиційного образу Дульсінеї Тобосської в п'єсі Олександра Володіна «Дульсінея Тобосська». З'ясовано особливості інтерпретації сервантівського сюжету.

Ключові слова: Дульсінея Тобосська, роман, п'єса, продовження.

Кризові процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, стимулюють розвиток літературної творчості, появу нових шкіл та напрямків, сприяють творчому перегляду усталених традицій. Процес активізації міжлітературних зв'язків і взаємовпливів різних культурно-історичних епох, характерний для сучасної літератури, відбувається завдяки так званим вічним книгам, сюжетам та образам, які продовжують жити в різноманітних інтерпретаціях, переходячи з однієї епохи в іншу. У цьому контексті варто згадати відомого українського літературознавця А.Є. Нямцу, який вважає, що «рецепція конкретних творів національної літератури перетворює їх у явище загального значення і звучання. Проблематика першоджерел часто поступається проблемам, актуальним для епохи-реципієнта. Традиційні герої, потрапляючи у різні ситуації, діють відповідно до вимог сучасності, викриваючи усі її переваги та недоліки» [7, с. 52–73].

Однією з таких «вічних» книг є роман «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський» Сервантеса, який викликав неабиякий інтерес письменників і літературознавців з моменту своєї появи. На тлі економічних і соціальних перетворень ХХ ст., особливої актуальності набуває питання про вічні цінності людства. В контексті таких подій роман Сервантеса не втрачає актуальності.

Показовий перелік трансформацій сервантівського роману. Це «Духовний Дон Кіхот» (Лондон, 1783), «Аньський Дон Кіхот» (Лондон, 1801), «Дон Кіхот театрів» (Мадрид, 1802), «Наполеон, або Справжній Дон Кіхот Європи» (Мадрид, 1813), «Романтичні Дон Кіхоти» (Париж, 1830).

Особливо глибокий відбиток, залишений образом Дон Кіхота в російській культурі, був зумовлений тим, що багато російських письменників співвідносили його з собою, зі своїми уявленнями про істину, добро, адаптували його відповідно до своїх філософських і суспільних поглядів.

Одним із відомих варіантів інтерпретації традиційного сюжету роману Сервантеса є п'єса російського драматурга Олександра Володіна «Дульсінея Тобосська» (1969). Уже сама назва вказує на її прямий зв'язок з романом «Хитромудрий ідальго

Дон Кіхот Ламанчський», де кохана головного героя (Дон Кіхота. – Л.К.) мала ім'я Дульсінея. Новизна цієї статті полягає у спробі провести паралелі між всевітньо відомим романом Сервантеса та п'єсою Володіна.

У даному дослідженні виокремимо форми та способи переосмислення традиційного сервантівського сюжету, покажемо зв'язок п'єси О. Володіна «Дульсінея Тобосська» із твором-першоджерелом.

Принципово значимий хронотоп п'єси, який орієнтується на формально-змістову структуру сюжетно-образного матеріалу. Даний контекст реалізується в кількох аспектах, котрі проявляються в численних сигнально-мнемонічних планах. З одного боку, активну роль відіграє складна система. Сміслоутворюючу значущість драматичної дії відіграє заголовок п'єси і підзаголовок до неї, з іншого боку – чітко визначено час дії (1615 рік, грудень), а також принципово важливий простір дії (селище Тобосо). Якісно домінуюча згадка першоджерела, який концентрує змістовно-подієвий план («І в книзі написано»).

За своїм характером дана п'єса продовжує історичний сюжет роману Сервантеса. А.Є. Нямцу зазначає, що продовження як одна з форм переосмислення традиційного матеріалу не лише звільняють авторів від суворого дотримання сталих традицій сприйняття і тлумачення класичних зразків, але й обов'язково передбачають подальшу розробку подієвого плану, оригінальних сюжетних ходів і мотивувань, які враховують духовно-ідеологічну специфіку епохи-реципієнта [7, с. 55].

За жанром п'єса О. Володіна – це п'єса-притча, літературний жанр якої виник у минулому столітті. П'єса-притча є твором морально-етичного плану з позачасовим та позаісторичним сюжетом (в його основі може бути як запозичений, так і оригінальний матеріал), що передбачає акт співмислення автора та реципієнта, спрямований на розкриття концепції твору. Автор не нав'язує свою позицію читачеві, а навпаки – спонукає реципієнта до вироблення власного бачення проблеми [2].

Сюжети обох творів значною мірою побудовані навколо образу однієї з їхніх героїнь – Дульсінеї Тобосської. У Сервантеса ця жінка не з'являється перед читачем, однак згадки про неї зумовлюють атмосферу її присутності у творі. На початку твору Дон Кіхот стає мандрівним лицарем, який за усіма канонами жанру лицарських

романів має обрати свою даму серця, «...в яку він міг би закохатися, бо мандруючий лицар без любові – це все одно, що дерево без плодів і листя або ж тіло без душі» (тут і далі переклад російськомовних джерел наш. – Л.К.) [4, с. 49].

Прекрасною дамою серця Дон Кіхот обирає просту дівчину із сусіднього селища – Альдонсу Лоренсо, в яку він був колись таємно закоханий. На перший погляд, може здаватися комічним, що Дон Кіхот обрав на роль дами серця звичайну дівчину, адже традиційно лицарі звертали увагу на знатних дам. Однак саме цим Сервантес хоче показати, що для його героя важливіші духовні цінності обраниці, а не її матеріальне становище.

Дон Кіхот називає свою кохану Дульсінеєю Тобосською (Альдонса походила із Тобосо), «щоби це ім'я нагадувало і наближувалося б до імені будь-якої принцеси чи знатної сеньйори» [4, с. 50].

Крім цієї умовної фігури, в романі є і реальний образ сільської дівчини. Коли Санчо Панса дізнається справжнє ім'я Дульсінеї, він дивується: «Дівка ой-ой-ой, з нею не жаргуй, і швачка, і жниця, і в дуду ігриця, і за себе постояти майстриня, і будь-який мандруючий або такий лицар, що лише ще збирається мандрувати, коли вона погодиться стати його коханою, буде за нею, як за кам'яною стіною. А вже глотка, мати чесна, а вже голос! Підійнялася вона якось, можете собі уявити, на дзвіницю нашої церкви і давай скликати батьківських батраків, і хоча вони працювали в полі, більш ніж за півмилі від села, а чутно їм було її, неначе вони внизу, під самою дзвіницею стояли. А головне, вона зовсім не кривляка – ось що дорого, готова до будь-яких послуг, зі всіма посміється і зі всього влаштує веселість і потіху» [4, с. 247].

Дон Кіхот вбачав у Дульсінеї лише позитивні, моральні риси. Він поетизував її, оспівував, поклонявся їй. Для нього вона була не лише дамою серця, а й символом доблесті, який допомагає героєві в усіх його битвах і випробуваннях. «Вона моя королева і пані, а звідси, щонайменше, принцеса. Чарівливість її надприродна, бо в ній втілені всі неймовірні і уявні ознаки краси, якими наділяють поети своїх коханих: її волосся – золото, чоло – поля Єлісейські, брови – веселки небесні, очі її – два сонця, щоки – троянди, уста – корали, перли – зуби її, алебастр – її шия, мармур – перси, слонова кість – її руки, білизна її шкіри – сніг» [4, с. 127].

Водночас зауважимо, що Дон Кіхот не був упевнений у реальному існуванні його обраниці: «Одному богові відомо, існує Дульсінея на світі або ж не існує, вигадана вона або ж не вигадана, – в дослідженнях подібного роду не можна заходити дуже далеко. Я не вигадував мою пані і не створював її у своїй уяві, проте все ж уявляю її собі такою, якою личить бути сеньйорі, що воло-

діє всіма якостями, які здатні удостоїти її загальної глибокої поваги» [5, с. 255].

Упродовж усього роману величне почуття кохання Дон Кіхота до Дульсінеї залишається незмінним. Помираючи, герой шкодує лише про те, «що не зміг відстояти честь своєї пані і змусити весь світ визнати, що вона найпрекрасніша жінка в світі» [1, с. 71].

Отже, там де історія Сервантеса закінчується крапкою, Олександр Володін ставить кому, створюючи п'єсу «Дульсінея Тобосська», де легенда про мандрівного ідальго отримує продовження в розповіді про долю його дами серця. Він зображує події, які розгортаються в Іспанії впродовж 1615–1616 років, через певний час після смерті славнозвісного лицаря. Однак автор розповідає не стільки про самі історичні події, скільки про почуття обов'язку, кохання, вірності в тому вигляді, в якому звично сприймається «дон-кіхотівська етика».

Через сім років після смерті Дон Кіхота і виходу у світ оповідей про нього, ім'я лицаря стає легендою. З'являються його прихильники, які хочуть приміряти чужий образ на себе, пізнати чуже: «...але вам потрібно не своє, а чуже» [3, с. 64]. Зі смертю Дон Кіхота світ осиротів, став сірим і сумним. Правда і справедливість поступилися злу і брехні: «Тепер, коли його немає, світ наповниться лиходіями. Тому що всі злочини будуть залишатися безкарними» [3, с. 8].

Дана ситуація дещо схожа на біблійну історію. Адже була людина, яка мала свій шлях, свої високі ідеї. Вона померла, і люди почали восхваляти її, апостоли – поширювати ідеї, супротивники – боротися з тими, хто намагається пізнати її [людину]. Події, пов'язані з Ісусом після його розп'яття, відбуваються і з Дон Кіхотом. Для одних він герой, навіть божество. Для інших – просто блазень. Недаремно ж Дульсінея вигукує: «Не згадуйте цього імені даремно» [3, с. 53]. Ці слова перегукуються з однією з біблійних заповідей.

Популяризація образу Дон Кіхота зумовила появу такого поняття, як «донкіхотство», під яким слід розуміти марне, смішне геройство, схильність до безглузвих, навіжених затій або дій. Крім того, донкіхотством називають і бажання боронити людей, приносити їм користь, жертвуючи собою. Становлення донкіхотства як культурного явища є головним підсумком освоєння багатьма поколіннями читачів роману Сервантеса. Історія донкіхотства починається з того моменту, коли хтось з читачів роману вперше порівняв себе з Дон Кіхотом або... назвав себе Дон Кіхотом.

Донкіхотство як культурне явище якоюсь мірою співвідноситься з гамлетизмом. Проте донкіхотство – поняття значно ширше й багатогранніше, яке охоплює ширший спектр значень. Напр.: Г. Гейне говорить про «ліричне донкіхотство», М. Карам-

зін – «уявне донкіхотство», А. Григор'єв – «міщанський дон Кіхот», О. Герцен – «Дон Кіхот революції» і т.д.

Донкіхотство – явище міжнародне, але в різних країнах воно наповнюється різним змістом. Донкіхотство не було предметом спеціального дослідження. Вважалося, що це явище не має достатньо чітких меж і багатопланове для описування. У численних концепціях, трактуваннях і згадках про Дон Кіхота можна умовно виділити дві категорії: донкіхотство як публіцистична метафора й донкіхотство як морально-етична категорія.

Події п'єси О. Володіна «Дульсінея Тобосська» розпочинаються в селищі Тобосо в родині заможного селянина, де живе Альдонса (Дульсінея). Батьки вирішують видати її заміж. Під час заручин з'являється герой сервантівського Роману Санчо Панса, який після смерті свого товариша дещо змінився. Він уже не товстун і не добродушний веселун. Він – мудрець, спадкоємець ідеалів Дон Кіхота, продовжувач його справ. Після смерті ідальго він залишається вірним йому: «... як я служив моєму панові Дон Кіхоту, так я служитиму пані моїй Дульсінеї Тобосській ...» [3, с. 45].

Показово, що вже на початку п'єси акцентується подієво-поведінкова концепція, яка моделює драматичну дію: «Це лише початок. Якби наш гість Санчо Панса не полінувався і продовжив свою розповідь про любовні пригоди горезвісного Дон Кіхота, то ми б, напевно, почули немало цікавого» [3, с. 8].

Уже з першої сцени розгортається конфлікт інтересів. По один бік святкового столу сидять ідеалісти, що прагнуть у вищі сфери, по інший – прагматики, які надають перевагу стабільному заробітку. Разом з тим, вони пов'язані спільним застіллям, через що їм доводиться миритися з існуванням одне одного.

Кожний із них хоче досягнути свого: батьки видати заміж Альдонсу, яка вже давно вийшла з юнацького віку, за бідного жениха і тим самим заспокоїти громадську думку, а жених, як яскравий представник табору прагматиків, вдало одружитися, отримавши не лише наречену, але й чимале господарство. Але їхні плани руйнує Санчо, який в образі Альдонси впізнає кохану Дон Кіхота – Дульсінею Тобосську і сповіщає про це всіх присутніх. Після цього шлюб із нелюбом для Героїні стає неможливим. Вона заявила: «Вийшла б я за нього, але тільки щоб овдовіти в ту ж годину» [3, с. 22].

Для батьків увага Дон Кіхота до Альдонси – ганьба і сором. Бути коханою цього лицаря, на їхню думку, означає бути такою ж божевільною, як і він, страждати його ж хворобою. Зовсім по-іншому сприймає признання Санчо Альдонса. Героїня усвідомлює, що вона чужа серед своїх ро-

дичів і вирішує покинути рідний дім, змінити свої життя. Саме з цього моменту розпочинаються її поневіряння у пошуках самої себе. Будучи селянкою за походженням, жінка вже не може залишатися нею. Альдонса відправляється в м. Толедо, де потрапляє під покровительство сеньйори Тереси, господарки Будинку Вишуканих Задовольень. Сеньйора хоче допомогти влаштувати долю Альдонси, яка прийняла ім'я Дульсінеї Тобосської, коханої славнозвісного ідальго. Вона побачила для себе певну матеріальну вигоду. Видавши її заміж за одного з багатьох заможних прихильників, Тереса розраховує отримати за це чималі фінансові «вливання». Вона прагне «продати» Дульсінею якомога дорожче. Для того, щоб «товар» мав кращий попит, із жінки роблять знатну даму. Оточуючі виховують Альдонсу, яка повинна стати Дульсінеєю, її поведінка повинна відповідати загальноприйнятим банальним уявленням міщан про лицарські вистави. Проте в чудових сукнях і з гарною зачіскою Дульсінея виглядає неприродно, а якимось безглуздо. Її граціозні пози виглядають смішною карикатурою, а завчені красиві фрази – пустим фальшем: «Ви вбили мою чесноту, так вбийте ж і саме життя! Вбийте мене в цю ж хвилину. Жінка, позбавлена честі, не повинна жити» [3, с.26].

Послідовне «зниження» репутації героїв додає конкретно-побутове значення «міфологічним» парадигмам. Окрім того, змістовна сумбурність реплік персонажів зумовлена відсутністю аксіологічної та поведінкової установок на розвиток драматичної концепції. З цієї точки зору підкреслено виділяється Альдонса, яка так характеризує своє оточення: «Нудні ви. Нудні. Я спати перестала від нудьги» [3, с. 22] (пригадаємо фінальні репліки від головного героя п'єси Г. Горіна «Той самий Мюнхгаузен»).

Сама Альдонса постійно відкидає своєрідну ідеалізацію, міфологізацію власної репутації: «Ти – Дульсінея, ти – маєш бути вищою істотою, так би мовити, безтілесною!» [3, с. 25] (порівняймо перші репліки Санчо Панси). У цих та інших характеристиках активно використовується лексика і стилістика лицарських романів.

Місце будь-якої дами – бути поруч зі своїм лицарем. І якщо його вже немає, то не залишається нічого іншого, як створити його знову. Обранцем Дульсінеї стає Луїс де Караскіль, який випадково потрапив у будинок сеньйори Тереси. Особливість цього чоловіка була в дивовижній схожості з покійним Дон Кіхотом: «Було важко уявити, як ухитрився зірвати замок цей худорлявий чоловік. Але інше приголомшило присутніх: він був вражаюче схожий на Дон Кіхота. Людина ця, правда, ще молода, але така ж вузька і витягнута, з такою ж борідкою і попелястим чубком» [3, с. 35]. Навіть Санчо Панса дивується цій схо-

жості: «Невже чаклунські сили, які мучили мого пана, тепер обрушилися на мене?.. А може, це господь бог за його подвиги повернув йому життя і молодість?» [3, с. 35].

Луїс стає для Дульсінеї втіленням образу ідеального для неї лицаря і чоловіка. Він не лише зовнішньо схожий на Дон Кіхота. Його серце таке ж яскраве, палке і прагнуче справедливості. Луїс так само хоче всім допомогти. Почувши крик у будинку Тереси, він, думаючи, що там сталося якесь лихо, вривається в будинок з єдиною метою – допомогти: «... мені хотілося б все ж з'ясувати, вас ображають тут, дитя моє?» [3, с. 36].

Проте, незважаючи на таку подібність Луїса до Дон Кіхота, відмінність між ними все ж є. Якщо останній вершив добрі справи з іменем Дульсінеї на устах, то Луїс де Караскіль готувався прийняти сан священника, відмовившись від усіх земних благ, у т.ч. і від кохання: «Щоб стати священником, треба відмовитися від любові? – Я відмовився від неї» [3, с. 40].

Однак Дульсінея не хоче змиритися з таким вибором коханого чоловіка, адже він стає для неї втіленням померлого Дон Кіхота. Героїня покидає все й вирушає з ним в дорогу, попри людський осуд. Доречними у цьому контексті є слова доньки Санчо, звернені до Дульсінеї: «...ви повинні щодня йому (Дон Кіхоту. – Л.К.) дякувати за те, що він вас так прославив! А ви замість цього ловите женихів! Не встигла увійти людина в двері – невідомо хто і що, – вже приклеїлась! Якщо ви тоді нічого не зрозуміли, то хоч тепер зберігали б йому вірність! Хоч для вигляду, для людей!...» [3, с. 42].

Власне, після цього відбувається досить цікава трансформація сервантівської героїні Дульсінеї Тобосської. Сервантівський Дон Кіхот із селянки творив Дульсінею, тоді як володінська Дульсінея з Луїса творить свого Дон Кіхота. Героїня, яка так сильно вірить у любов і ласку, навіює ці почуття Луїсу, переконує чоловіка у тому, що саме вона є тією жінкою, яка зможе зробити його щасливим. Спроби Дульсінеї закінчуються очікуваним позитивним результатом.

Варто звернути увагу й на той факт, що Луїс не був у захопленні від Дон Кіхота. «Мені говорили, що я схожий на зображення цієї людини в книзі. Я, мабуть, потрапив у суспільство його шанувальників. На жаль, не належу ні до його залицяльників, ні до прибічників його книги» [3, с. 36].

П'єса закінчується тим, що Дульсінея проводить ніч з Луїсом, а коли інші її прихильники ображають його, він кидається на них. У нього начебто вселяється дух Дон Кіхота. «Дульсінея Тобосська... найпрекрасніша жінка в світі. А я найнещасніша людина на світі», говорить Луїс, а далі додає: «...яка похмура ця ніч. Вона може вселити

жах у будь-яке серце. Але все це лише зміцнює мій дух, щоб мстити за всі образи і утиски, вчинені безсовісними людьми...» [3, с. 64].

Звернувшись до сюжету про Дон Кіхота і Дульсінею, Володін певною мірою завуальовано описував сучасне суспільство, яке надає перевагу «ідоліві» і «образові», але водночас є байдужим до благородних ідей донкіхотства. Він виступав проти насильного наслідування індивідуальності, навіть якщо мірило таке ж високе, як у безсмертних Дон Кіхота і Дульсінеї. Володін показав, як глибоко ввійшли у свідомість людей зовнішні ознаки великих характерів і як лише ними обмежується сприйняття. Бунт Луїса, зовнішньо і внутрішньо дуже схожого на Дон Кіхота, який, проте, не належав ні до його прихильників, ні до його ворогів, а також простої дівчини Альдонси, яка не погоджується заради чиеїсь примхи видавати себе за Дульсінею, становить основну ідею п'єси. Водночас почуття, що вимагають допомогти ближнім, захищати ображених і, звичайно, почуття кохання підносять героїв, ведуть їх до вільного вибору своєї долі.

Продовження відомого сервантівського сюжету, створене О. Володіним, це не лише історія кохання, але й історія про те, що людська натура рідко бере до уваги уроки минулого і продовжує свій шлях до безчестя й пороку. Автор визнає, що епоха лицарства, якого так не вистачає сьогодні, давно минула. А, може, лицарі таки є серед нас, просто вони не завжди помітні? Звісно, мода на лицарів минула, вони сьогодні не у шані, і люди, які могли б ними стати, маючи усі відповідні якості, проживають звичайне мирське життя. Деякою мірою потрібно бути донкіхотами, жити для інших, творити добро і бути вірним єдиній жінці, яка є натхненням і найдорожчим скарбом у світі. Доречними будуть рядки з поезії невідомого автора:

Нужна поэту Дульсінея,
Как ветер парусу в пути,
Чтоб жажду к подвигу сильнее
Лелеять у него в груди.

Как божество для Дон Кихота,
Желанная душа и плоть,
Чтоб в честь её мог брать высоты
И великанов побороть.

В поэте лучшее вздымая,
Как неземное существо,
Она поэту помогает
В обычном видеть волшебство! [6]

Література

1. Багно В.Е. Дорогами «Дон Кихота»: Судьба романа Сервантеса / В.Е. Багно. – М. : Книга, 1988. – 448 с.
2. Веремчук Ю.В. П'єса-притча в системі жанрів

- епічної драматургії [Електронний ресурс] / Ю.В. Веремчук. – Режим доступу : <http://www.studentam.net.ua>
3. Володин А. Дульсинея Тобосская. По документам эпохи / А. Володин // Пьесы. – М. : Сов. писатель, 1980. – С. 5-65.
 4. Сервантес Сааведра М. де. Хитроумный Идальго Дон Кихот Ламанчский: роман: в 2 кн. / Мигель де Сервантес Сааведра; [пер. с исп. Н. Любимова; предисл. Ф. Кельина; прим. В. Узина]. – К. : Дніпро, 1988. – Кн. 1. – 550 с.
 5. Сервантес Сааведра М. де. Хитроумный Идальго Дон Кихот Ламанчский: роман: в 2 кн. / Мигель де Сервантес Сааведра; [пер. с исп. Н. Любимова; прим. В. Узина]. – К. : Дніпро, 1988. – Кн. 2. – 576 с.
 6. Нужна поэту Дульсинея [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.myseminar.ru>
 7. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (Теоретические аспекты функционирования) / А.Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.

Показано трансформацію традиційного образу Дульсинеи Тобосской в пьесе Александра Володина «Дульсинея Тобосская». Раскрыты особенности интерпретации сервантовского сюжета.

Ключевые слова: Дульсинея Тобосская, роман, пьеса, продолжение.

This article deals with the transformation of traditional character of Dulcinea del Toboso in the play of O. Volodin «Dulcinea del Toboso», the features of interpretation of Cervantes' plot are found out.

Key words: Dulcinea del Toboso, novel, play, continuation, plot.